

ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

У статті шляхом науково-теоретичного аналізу філософської, соціологічної, психолого-педагогічної літератури зроблено спробу охарактеризувати процес громадянського виховання майбутнього вчителя; проаналізовано основні проблеми освіти як чинника формування громадянських якостей особистості; аргументовано актуальність громадянської освіти і виховання студентської молоді в сучасних умовах; проаналізовано основні недоліки підготовки майбутніх учителів до громадянської освіти молодших школярів, виявлено причини зазначених недоліків; розкрито сутність поняття «громадянське виховання», та схарактеризовано мету, зміст, завдання виховання молодого покоління у навчально-виховному процесі школи і коледжу; проаналізовано значення ролі вчителя у вихованні підростаючого покоління в працях вітчизняних та зарубіжних вчених; наголошено на необхідності пошуку оптимальної моделі громадянської освіти, форм і методів громадянського виховання задля формування громадянських цінностей молодих українців.

Ключові слова: *виховання, громадянське виховання, громадянська освіта майбутніх учителів, громадянська позиція студентів, громадянські цінності, громадянська поведінка молодших школярів, вищий навчальний заклад, вчитель, педагогічний коледж, національне виховання.*

В статье путем научно-теоретического анализа философской, социологической, психолого-педагогической литературы сделана попытка дать характеристику процесса гражданского воспитания будущего учителя; проанализированы главные проблемы образования как фактора формирования гражданских качеств личности; аргументирована актуальность гражданского образования и воспитания студенческой молодежи в современных условиях; проанализированы основные недочеты подготовки будущих учителей к гражданскому воспитанию младших школьников, обозначены причины отмеченных недостатков; раскрыта сущность понятия «гражданское воспитание», и дана характеристика целей, содержания, задач воспитания молодежи в учебно-воспитательном процессе школы и колледжа; проанализированы исследования отечественных и зарубежных ученых о значимости роли преподавателя в воспитании подрастающего поколения; подчеркнута значимость поиска оптимальной модели гражданского образования, форм и методов гражданского воспитания для формирования гражданских ценностей молодых украинцев.

Ключевые слова: *воспитание, гражданское воспитание, гражданское образование учителей, гражданская позиция студентов, гражданские ценности, гражданское поведение младших школьников, высшее учебное заведение, учитель, педагогический колледж, национальное воспитание.*

The author attempts to characterize the process of civic education of teachers-to-be through the scientific and theoretical analysis of philosophical, sociological, psychological and pedagogical sources. The article analyzes the main problems in education as a factor in forming civic qualities of a person; argues the present-day topicality of civic upbringing and education of students; analyzes the main drawbacks to training of teachers-to-be for civic education of young schoolchildren and discovers the reasons for the shortcomings; defines the concept of civic upbringing and describes the aim, the content, and the tasks of upbringing the young at schools and colleges; analyzes the importance of the teacher's role in upbringing the rising generation in the works of Ukrainian and foreign scientists; and emphasizes the necessity of search for the optimal model of civic education, forms and methods of civic upbringing for the development of young Ukrainians' civic values. The author affirms that the content of upbringing in contemporary society presents a system of cultural and national values that reflect the attitude of an individual towards the society and state, nature, art, and themselves. Value attitude of an individual to the society and state, in turn, presupposes forming the feelings of patriotism, national self-consciousness, legal consciousness, political culture and high standards of cross-cultural relations.

Key words: *upbringing, civic upbringing, teacher civic education, civic position of students, civic values, civic behavior of young schoolchildren, higher education institution, teacher, college of education, national upbringing.*

Постановка проблеми. Одним із вирішальних завдань оновлення освіти на сучасному етапі – є підвищення її якості та ефективності, забезпечення загальноосвітнього процесу кваліфікованими, професійно компетентними педагогічними кадрами. У цих умовах набуває актуальності проблема громадянського виховання молоді – майбутнього нашої держави. Тому, перед вищими педагогічними навчальними закладами, в тому числі і коледжами, ставиться складне завдання з підготовки спеціаліста нового рівня, носія інтелектуальної, педагогічної, інформаційної, загальнолюдської і національної культури, який має стати гарним прикладом для наслідування учням і батькам.

Головна відповідальність за громадянську освіту дітей лягає на школу, особливо на початкову школу, яка є найважливішою ланкою у системі безперервної освіти. Саме в ній закладаються основи свідомого відповідального ставлення дітей до людини, сім'ї, суспільства, самого себе. Проте, ефективна громадянська освіта стає можливою лише за умови відповідної підготовленості вчителів, адже професіоналізм учителя є

інтегрованим показником його особистісно-діяльнісної сутності, зумовленої мірою реалізації його громадянської відповідальності, зрілості та професійного обов'язку.

Нині не всі випускники вищого педагогічного навчального закладу, здобувши професію вчителя, можуть успішно впливати на формування громадянськості молодших школярів. Основними недоліками цього, на нашу думку, є: невміння логічно вводити у зміст навчально-виховного процесу правові знання, уміння, стимулювати відповідні емоційні відносини; нерозвиненість мотивів громадянської самоосвіти і негативне ставлення до впровадження наукових досягнень у галузі методики громадянської освіти, методичних новацій як зарубіжних, так і вітчизняних педагогів-дослідників тощо. Все це створює значний розрив між досягненнями науки і практикою початкової громадянської освіти та громадянського виховання.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Огляд літератури дозволив з'ясувати, що дослідженнями питань підготовки вчителя до здійснення громадянського виховання займалися В. Андрущенко, Є. Бондаревська, О. Вишневський, Л. Вовк, Л. Кондрашова, Н. Кузьміна, Ю. Кулюткін, В. Оржехівський, В. Постовий, В. Поплужний, М. Рагозін, Ю. Руденко, В. Сластьонін, М. Стельмахович, Б. Ступарик, В. Сухомлинський, Р. Хмелюк. Значення формування громадянської зрілості у майбутніх педагогів розкрито у працях О. Кафарської, Т. Мироненко, В. Плахтєєвої, Н. Самохіної, А. Сігови. Питання громадянського виховання молодших школярів висвітлено у працях О. Бенца, Н. Бібик, М. Боришивського, П. Вербицької, Н. Дерев'янка, П. Кендзьора, Л. Момотюк, Н. Рогальської, М. Рудь, О. Савченко, Г. Тарасенко, К. Чорної, С. Якименко та ін. Філософські й соціальні аспекти формування громадянськості та її ролі в навчально-вихованому процесі розкрито в роботах Л. Архангельського, І. Беха, Л. Буєвої, В. Горбатенка, П. Ігнатенка, С. Іконнікової, С. Ковальова, М. Когана, Н. Косаревої, Л. Крицької, В. Лісовського, О. Сухомлинської та ін..

Мета статті – здійснити аналіз філософської, соціологічної, психолого-педагогічної літератури, присвяченої проблемі громадянського виховання майбутнього вчителя, визначити основні причини недоліків громадянської освіти майбутніх учителів та формуванні їхньої готовності до громадянського виховання учнів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Упродовж усіх років існування людського суспільства і школи, вирішальна роль у вихованні молодого покоління завжди відводилася особистості вчителя.

Ще Платон зазначав, що посада «вчителя набагато вагоміша за найвищі посади» [9, с. 241].

Український мислитель доби середньовіччя Г. Сковорода зауважував, що учитель повинен навчати молодих людей, аби наставити їх на шлях істини й щастя. Його метод виховання і навчання пронизаний гуманізмом, патріотизмом, демократизмом, індивідуальним підходом до учнів. Адже у

вихованні великий філософ пріоритетними визнавав такі якості, як чесність, справедливість, відвертість, скромність, безкорисливість [1, с. 52].

Французький мислитель доби Просвітництва Ж-Ж. Руссо вважав, що одним із педагогічних завдань є виховання громадянських якостей.

Особливу увагу особистості вчителя приділяв видатний вітчизняний педагог К. Ушинський, який наголошував на тому, що учитель повинен бути високоосвіченою людиною з енциклопедичними знаннями, любити свою професію, володіти методикою навчання і виховання, уміти викладати свої знання визначено і точно; бути не тільки хорошим викладачем, але й не менш умілим вихователем [3, с. 234–238].

У наш час, основні концептуальні засади громадянського виховання знайшли своє відображення в Національній доктрині розвитку освіти, в концепціях: «Громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» та «Національно-патріотичного виховання дітей і молоді», а також у законах України «Про загальну середню освіту», «Про освіту» тощо.

Зокрема, ґрунтовним документом із проблеми нашого дослідження є «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності», в якій чітко визначено актуальність, сутність, підходи та принципи, мету й завдання, зміст і форми громадянського виховання, основні шляхи її реалізації тощо [5, с. 7], а також концепція національно-патріотичного виховання. Так, у методичних рекомендаціях щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах зазначається, що «у початкових класах соціальна і громадянська компетентності як ключові є міждисциплінарними та інтегруються через усі освітні галузі і спрямовуються на соціалізацію особистості, набуття громадянських якостей, дотримання соціальних норм і правил» [7, с. 73].

Відповідно до вищевказаних документів, зазначаємо, що метою виховання – є формування морально-духовної, життєво компетентної особистості, яка успішно самореалізується в соціумі як громадянин, сім'янин і професіонал.

У нинішню добу змін та реформ виховання проголошується найважливішим складником цілісного процесу освіти, якому відводиться пріоритетна роль не тільки у процесі соціалізації особистості, а також у розвитку її індивідуальності й самобутності; основними орієнтирами у вихованні стають індивідуальність, особистість, гуманність, демократія, духовність, творчість, самореалізація, національна культура, як середовище, що забезпечує духовний і моральний розвиток дитини.

Зміст виховання в сучасному суспільстві являє собою систему загальнокультурних і національних цінностей, що відображають ставлення особистості до суспільства й держави, природи, мистецтва, самої себе. У свою чергу ціннісне ставлення особистості до суспільства й держави передбачає формування почуття патріотизму, національної самосвідомості, правової свідомості, політичної культури та культури міжетнічних відносин.

Передова громадська думка України давно усвідомлювала, що завдання виховання молодого покоління може бути найуспішнішим лише за умови відродження і функціонування своєї національної системи виховання, яка ґрунтується на ідеях відродження української та інших націй, що проживають на території України. Лише таке виховання є гарантом рівноправності, демократизму і гуманізму.

Такої ж думки дотримувалася С. Русова, теоретичні дослідження якої зосереджувалися навколо національної освіти, школи, виховання як головної умови відродження і розвитку нації та державності, засобу формування високоморальної особистості, громадянина-патріота.

Підготовка вчителя до навчання і виховання учнів – одне з центральних питань педагогічної науки, яке вивчається у вищих навчальних закладах. Дослідження цього питання в Україні започаткували О. Лотоцький, С. Русова, О. Сірополко, К. Ушинський, Я. Чепіга, С. Черкасенко, а також Г. Ващенко, А. Макаренко, В. Сухомлинський.

Зокрема, великий педагог К. Ушинський звертав увагу на національні елементи у вихованні, пропонуючи таку систему виховання, яка базувалася б на вивченні істинних історичних фактів, традицій свого народу, його релігії, побуту, на розвиткові національної свідомості.

Вагомий внесок у справу відновлення почуття національної гідності, висвітлення правдивої історії українського народу, історії його культури та освіти вніс В. Сухомлинський, який вважав, що історія Батьківщини, – це вічно жива сила, яка створює громадянина, яка усотується в кров, у серце, в кожную клітинку істоти, в кожную іскру думки й пристрастей як вічно живий рух народного духу, як народне безсмертя [12, с. 147].

Ідеї В. Сухомлинського набули піднесення в педагогічній діяльності сучасних вчених педагогічної науки Б. Білоусової, О. Захаренка, О. Савченко, Н. Скотної, О. Сухомлинської та інших. Так, Н. Скотна і В. Мовчан зазначають, що практика виховання молоді особистості, яка стає на життєвий шлях передбачає формування в неї свідомого, а отже відповідального ставлення до власних намірів і дій. Тобто свідомого вибору вчинків, котрі не завдають шкоди ні їй, ні оточенню [10, с. 14].

У нових умовах радикальних змін у соціальному, економічному і політичному житті України постала проблема перебудови у сфері виховання. Державна національна доктрина визначила головну мету національного виховання на сучасному етапі – це передача молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду і на цій основі формування особистісних рис громадян України: національної свідомості, розвинутої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, фізичної, екологічної культури, розвиток індивідуальних здібностей і таланту.

Національне виховання відіграє провідну роль у формуванні громадянської позиції молоді. Найважливішою вимогою до створення виховного простору в освітніх закладах, зокрема в школах, є залучення

дітей до розв'язання суспільно значущих і особистісних життєвих проблем, що сприяє набуттю досвіду громадянської поведінки та формуванню стійкої громадянської позиції. Для цього потрібно на заняттях знайомити їх зі змістом понять і категорій з метою накопичення знань про громадянське суспільство, права, обов'язки і свободи громадянина України, головні принципи правової держави та шляхи її розбудови, національний суверенітет, менталітет українського народу тощо.

Аналізуючи науково-педагогічну літературу, ми виявили, що деякі вчені поняття «національне виховання» ототожнюють із поняттям «громадянське виховання». У певних дослідженнях національне виховання виокремлено як складник громадянського виховання, в інших – навпаки – домінуючим вважають національне виховання.

На думку Н. Волкової, громадянське виховання орієнтоване на формування свідомого громадянина, патріота, професіонала, людини зі шляхетними особистісними якостями і рисами характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на саморозвиток [2, с. 109].

За словами П. Кендзьора, громадянське виховання повинно стати системою, моделлю шкільної освіти, стилем мислення й життя учнів у шкільному середовищі [4, с. 26–27]. Тому навіть, вступаючи до вищого навчального закладу, особистість із набутими громадянськими навичками повинна реалізовувати їх і виховуватись на власних позитивних громадянських вчинках.

Аналізуючи такі основні аспекти громадянського виховання учнів, як формування політичної свідомості, політичної культури, правове виховання Б. Ліхачов називає їх загальнолюдськими аспектами громадянського виховання [6].

З проголошенням незалежності України ідея громадянського виховання та формування національної свідомості молоді набула нового піднесення у вітчизняній педагогічній науці. Першими, хто в своїх працях розпочав досліджувати ці проблеми були: І. Бех, П. Ігнатенко, Н. Косарева, В. Поплужний, О. Сухомлинська та ін.

Як зазначає О. Сухомлинська: «У суто педагогічному сенсі громадянське виховання – це діяльнісна спрямованість свідомості, волі й почуттів дитини / молоді людини. Вона формується через громадянську освіту і виховання. Є складним інтегрованим цілісним процесом, включає як знаннєвий компонент, що набувається в процесі навчання, так і виховний, що полягає в набутті компетентностей. Здатностей до діяльності, і головне – бажання до роботи» [11, с. 5].

В умовах національного відродження України вищі навчальні заклади покликані виховувати майбутнього спеціаліста, який незалежно від фаху, здатен розглядати свою діяльність із загальнолюдської точки зору, з позицій глобальних, світових соціокультурних і технологічних процесів.

Освітній простір вищих навчальних закладів, зокрема коледжів, є оптимальним виховним середовищем для формуванні активної громадянської позиції та громадянськості студента, а відтак і його громадянської компетентності. Варто зазначити, що виховання у коледжі зумовлено особливостями студентського віку. До цього вищого навчального закладу вступають молоді люди віком від п'ятнадцяти до сімнадцяти років – практично ще не зовсім сформовані особистості, ціннісні орієнтації яких піддаються випробуванням в умовах більшої, ніж у школі, самостійності, свободи і відповідальності. Тому, організація освітнього процесу у коледжах повинна сприяти створенню більших можливостей самостійного вибору в отриманні знань, професійних навичок, реалізації лідерських якостей, творчих здібностей. Разом із цим значно зростає рівень вимог до теоретичної, практичної підготовки та самостійної роботи студента. Не всі вихованці до цього готові. На допомогу їм повинні прийти викладачі, які у процесі діалогу покликані допомогти зробити правильний вибір, співпрацювати й сприяти розвитку громадянськості студентської молоді. У зв'язку з цим зростає роль самостійно обраних молоддю творчих об'єднань, клубів за інтересами, гуртків, органів студентського самоврядування, громадських організацій.

Вже з першого року навчання у коледжі, у студентів, які прагнуть стати вчителями, як майбутніх громадян нашої держави, необхідно виховувати вміння робити власні об'єктивні оцінки щодо різних життєвих явищ і подій, щодо самих людей та сенсу життя, вчити протистояти механічному нав'язуванню ззовні готових еталонів та орієнтирів. Важливим є також виховати свідоме і відповідальне ставлення до прав та обов'язків відповідно до самого себе і державного законодавства.

На думку багатьох вчених процес громадянського виховання студентів та учнів доцільно розглядати комплексно: воно здійснюється як у межах викладання навчальних дисциплін, особливо суспільно-гуманітарного циклу (історія України, українська мова, українська література, людина і світ, правознавство, основи філософських знань), так і в ході позакласної роботи (творчі зустрічі з видатними українцями, диспути, волонтерська робота). Його ефективність залежить насамперед від реального визнання педагогами особистості студента, як головної мети виховання, найбільшої цінності суспільства, який передасть свої знання своїм вихованцям.

Висновки і перспективи. На основі викладених положень вітчизняної та зарубіжної науково-педагогічної науки слід зазначити, що громадянське виховання нині виступає підсистемою загального виховного процесу як в сучасній школі, так і в коледжі, та має сприяти формуванню у молоді патріотизму, стійкої громадянської позиції, шанобливого ставлення до національної історії і культури, демократичних принципів української держави. Основне місце в системі цінностей професійної діяльності вчителя займає активна громадянська позиція вчителя, від якої залежить формування цінностей, громадянської відповідальності його вихованців.

У наш час – час реальних змін та демократичних перетворень, нагальною життєвою потребою українців є пошук оптимальної моделі громадянської освіти, форм і методів громадянського виховання задля формування громадянських цінностей молодих українців.

Перспективою подальшого дослідження є пошук оптимальної моделі громадянської освіти, форм і методів громадянського виховання студентів педагогічних коледжів, майбутніх учителів початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базурук О. О. Філософія освіти. Навчально-методичний посібник / О. О. Базурук, Н. Ф. Юхименко. – К. : Кондор, 2010. – 164 с.
2. Волкова Н. П. Педагогіка. Навчальний посібник. 3-тє видання, стереотипне / Н. П. Волкова. – К. : Академвидав, 2009. – 616 с.
3. История социальной педагогики / под ред. Галагузовой В. А. – Москва : Владос, 2002. – 547 с.
4. Кендзьор П. І. Інноваційні форми організації громадянського виховання старшокласників у позакласній роботі: дис. канд. пед. наук: 13.00.07 / Петро Іванович Кендзьор. – К., 2004. – 270 с.
5. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності / Наук. творч. колектив : О. В. Сухомлинська (наук. кер.) та ін. // Шлях освіти. – 2000. – № 3. – С. 7–13.
6. Лихачев Б. Т. Педагогіка: курс лекцій / Б. Т. Лихачев. – Москва : Юрайт, 1999. – 523 с.
7. Наказ Міністерства освіти і науки України № 641 від 16.06.2015 року. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді. Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах // Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки України. – 2015. – № 7. – К. : Педагогічна преса. – С. 70–95.
8. Національна доктрина розвитку освіти: затв. Указом Президента України від 17 квітня 2002р. № 347. // Освіта України. – 2002. – № 33. – С. 4–6.
9. Платон. Сочинения: В 3-х томах / Платон.– Перевод с древнегреческого. – М. : Мысль, 1972. – Т. 3. – 687 с.
10. Скотна Н. Мораль перед викликами сучасності / Н. Скотна, В. Мовчан // Вища школа. – 2014. – № 2. – С. 7–16.
11. Сухомлинська О. В. Громадянське виховання і сучасна освіта: від здобутого – до нових акцентів і наголосів / О. В. Сухомлинська // Педагогіка і психологія. – 2015. – № 2 (87). – С. 5–13.
12. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори: В 5-ти т. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 1. – 654 с.